

УДК 338.43 : 631.155

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІНИ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Ст. викладач кафедри економіки Новікова О.С.

Анотація

Досліджується зміна структури агровиробництва України протягом останніх років, встановлено посилення процесів концентрації та пригнічення діяльності середніх виробників, виявлено причини укрупнення виробництв, наслідки їх діяльності та можливі механізми регулювання.

Аннотация

Исследуется изменение структуры агропроизводства Украины в последние годы, выявлено усиление процессов концентрации и угнетение деятельности товаропроизводителей среднего размера, исследовано причины укрупнения производства, последствия их деятельности и возможные механизмы регулирования

Постановка проблеми. Минулого року саме сільське господарство забезпечило основну частину валютних надходжень на фоні спаду в добувних галузях та металургії та показало зростання обсягів виробництва. Сьогодні вже ніхто не наслідиться називати його недорозвиненою збитковою галуззю, що потребує підтримки та спеціальних режимів оподаткування. В той же час представники крупного агробізнесу продовжують наполягати на необхідності такої підтримки.

Суттєвих змін зазнала організаційна структура сільського господарства. Так загальна кількість підприємств за останні 10 років скоротилась на 5 %, спостерігається стійка тенденція до зменшення чисельності фермерських господарств, фірм середнього розміру та укрупнення надпотужних агрохолдингів із площею землекористування понад 10000 га за рахунок поглинання попередніх.

В таких умовах важливо проводити своєчасний моніторинг інтеграційних процесів та виробити єдину державну політику стосовно збереження різноманітних організаційно-правових форм господарювання, збереження умов, в яких ефективно господарювання на селі зможуть провадити не лише крупні корпоративні утворення, а й підприємства приватної власності, сімейні фермерські господарства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У провідних наукових центрах досі не сформульована спільна позиція стосовно перспективності розвитку агробізнесу шляхом тотальної інтеграції середніх сільськогосподарських підприємств та входження їх до складу

агрохолдингів. Серед авторів, які досліджують зазначену проблему, варто назвати таких українських і зарубіжних вчених, як В. Андрійчук, С. Авдашева, А. Данкевич, С. Дем'яненко, В. Геєць, І. Горковенко, В. Залізко, Т. Зінчук, М. Кропивко, В. Месель-Веселяк, Л. Молдаван, М. Присяжнюк, І. Прокопа, П. Саблук, П. Стецюк, А. Судеркін, В. Шиян та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження зміни структури українського сільського господарства, виявлення причин та наслідків посилення надпотужних агрохолдингів та можливих напрямів зміни державної політики у відповідь на такі виклики. Завданням дослідження є встановити ступінь корпоратизації аграрного сектору та дослідити вплив цих процесів та економіко-соціальний стан сільської місцевості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У той час, як загальна площа землі у користуванні підприємств з земельною площею до 1000 га суттєво не змінилась (у 2004 році вони мали 22,5% всіх земельних угідь, у 2013 – 21,7%), значно скоротилась кількість підприємств середнього розміру.

Якщо у 2004 році 23% сільськогосподарських угідь використовувалось підприємствами площею 1000-2000 га , то у 2010 така частка знизилась до 17,7%, а у 2014 цей показник склав лише 16,7%. У той же час крупні агропідприємства з земельним банком понад 10000 га збільшили свою частку в загальній площі земельних угідь з 4,9% у 2004 р. до 11,4 % у 2010 р. та нарешті 15,9% у 2013 р. і процеси укрупнення тривають. Поряд з офіційною статистикою спеціалісти Інституту економічних досліджень та політичних консультацій свідчили про те, що ще в 2009 р. 25% орних земель використовувались агрохолдингами і середня площа такого господарства складала 80 тис га [1].

Таблиця 1

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за площею угідь

Площа землі у користуванні	Відсоток від загальної площі сільськогосподарських угідь підприємств		
	2004 р.	2010 р.	2013 р.
До 1000 га	22,5	21,6	21,7
1000-10000 га	72,6	67	62,4
Більше 10000га	4,9	11,4	15,9

Також зменшилась частка господарств населення у загальному обсязі виробництва. Якщо у 2004 році на них припадало майже 60% від загального обсягу сільськогосподарської продукції, то тепер ця частка складає менше половини. Останнє може вважатись позитивною

тенденцією, бо вказує на зміцнення та поліпшення ефективності функціонування крупних виробників, але викликає занепокоєння з огляду на зменшення рівня зайнятості на селі та зменшення доходів від ведення присадибного господарства.

Таким чином ми можемо стверджувати, що процеси корпоратизації агропромислових підприємств, втрати ними статусу юридичної особи та входження до потужних конкурентоздатних агроформувань, розпочавшись з початку двохтисячних досі тривають і навіть набирають обертів.

Посилення агрохолдингів є дуже суперечливим фактом і одночасно супроводжується як позитивними результатами, такими як підвищення ефективності виробництва, збільшенням обсягів виробництва та платежів до бюджету, так і суттєвими негативними соціо-економічними наслідками.

Відповідно до визначення, запропонованого у законі України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528-IV та спираючись на специфіку сільського господарства, аграрною холдинговою компанією (агрохолдингом) можна вважати публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше аграрних господарських товариств. Таку організаційно-правову форму підприємства часто розглядають навіть не як форму організації сільськогосподарського виробництва, а як особливу форму інвестування у сільське господарство [5], специфічна форма володіння акціонерним капіталом [1], що все далі відводить нас від суттєвих особливостей сільського господарства – тісного зв'язку з природою, землею та живими організмами.

І, поряд з тим, стрімкий розвиток сільського господарства та збільшення його прибутковості протягом останніх років відбувається більшою мірою саме завдяки агрохолдингам. Їхні переваги обумовлені наступними об'єктивними чинниками:

- економія завдяки ефекту масштабу;
- можливість закупити сучасне високопродуктивне обладнання;
- можливість виходити на закордонні ринки збуту;
- можливість проходження сертифікації відповідно до світових вимог якості продукції;
- можливість залучати інвестиційні кошти, в тому числі на міжнародних ринках капіталу;
- можливість створення агро-індустріальних вертикально інтегрованих виробництв з високим рівнем рентабельності;
- доступ до сучасних технологій;
- ефективна кадрова політика, своєчасне навчання персоналу;
- можливість здійснювати масштабні програми підтримки освітніх програм тощо.

При цьому важливий позитивний внесок в економічний розвиток країни полягає у загальному підвищенні рівня ефективності агропромислового виробництва, оновленні машино-тракторного парку та матеріальної бази, залученні нових технологій, розвитку інновацій, підвищенні рівня родючості культур, створенні можливостей для працевлаштування молоді, підтримці університетів, наповненні державного бюджету, збільшенні обсягів виробництва продовольства, підтримці суміжних галузей.

Але процес створення та розвитку агрохолдингів слід розглядати також через призму їх впливу на соціальний розвиток сільських територій, майнових прав селян, збереження та підвищення родючості землі, екологічну безпеку. Тому цей процес потребує детального дослідження та аналізу з метою відпрацювання рекомендацій щодо одночасного сприяння підвищенню ефективності агробізнесу та запобігання розвитку негативних явищ і тенденцій.

Так, серед суттєвих недоліків діяльності агрохолдингів порівняно з меншими підприємствами, приватної форми власності вчені вказують на такі:

- мінімізація платежів у місцеві бюджети завдяки підпорядкуванню у минулому самостійних агрофірм материнській компанії, зареєстрованій в іншій місцевості. Так, лише у 2014 році більш як 30% експорту м.Києва на суму 3,7 млрд. дол. склали зернові культури, на ще 1,8 млрд. дол. було експортовано рослинної олії. Зрозуміло, що пов'язано це саме з тим, що це місто є місцем реєстрації багатьох агрохолдингів;

- нехтування інтересів місцевих громад через відсутність зв'язку з територією фактичного господарювання, місцевість не є фактичним місцем проживання керівництва та власників компаній;

- лобіювання власних інтересів в органах влади, можливість залучати кваліфікованих юристів у господарських суперечках з місцевими громадами;

- низька зацікавленість у збереженні місцевої екосистеми, родючості, діяльність переважно на орендованих землях;

- значна мобільність активів підвищує ступінь ризику для регіональних економік, більшість активів можуть бути швидко реалізовані, договори оренди розірвані у разі погіршення показників ефективності або привабливості бізнесу;

- орієнтація на монокультури, недостатня кількість культур у сівозміні, яка дозволяє максимізувати економічну ефективність завдяки використанню сучасних технологій підтримки родючості, виснажує природний потенціал землі;

- використання потужної сучасної техніки та вирощування культур з низьким рівнем трудовитрат провокує поглиблення безробіття на селі. Так лише за останні 4 роки кількість найманих працівників у сільському господарстві скоротилась з 652,2 тис осіб у 2010 р. до 588 тис у 2013 р., тобто майже на 10 відсотків, що супроводжувалось зменшенням частки

витрат на оплату праці. І при цьому агрохолдинги заявляють про суттєвий дефіцит висококваліфікованих кадрів, наполягають на тому, що це є важливим чинником, який лімітує їх подальше розширення. Зараз їхні зусилля часто спрямовані на співпрацю з університетами, пошук та підтримку в навчанні талановитої молоді, що бажає працювати на селі. Але вочевидь проблема полягає не лише у браку кадрів, але й у недостатній мотивації спеціалістів до роботи в сільській місцевості, яка поряд з іншим пов'язана і з недостатнім розвитком соціальної сфери села та бажанням залучити висококваліфіковану молодь до часто низькооплачуваної праці.

При цьому господарства зі значно меншими фінансовими можливостями можуть скористатися вивільненими трудовими ресурсами і займати нішу більш трудомістких виробництв зі значною часткою ручної праці, що вже відбувається у вирощуванні ягідних культур, лікарських трав, овочівництва. Саме на них сьогодні все частіше орієнтуються фермерські господарства та середнього розміру агровиробники, що не бажають конкурувати з потужними агрохолдингами у виробництві зерна чи соняшнику. Але діяльність таких невеликих трудовитратних виробництв була б значно ефективніша за наявності достатньої кількості сучасної сільськогосподарської техніки, налагодженої системи збуту, консультативних органів в сфері сертифікації та оподаткування, розбудованої інфраструктури.

Як альтернативу вчені [2] розглядають можливість створення кооперативів на базі кількох господарств регіону, які б спільно дозволяли користуватися технікою, послугами спеціалістів, зерносховищ, сертифікаційних центрів, створювати переробні потужності тощо, але за минулі десять років кількість таких кооперативів зменшилась з 1727 до 809. Очевидно їхня роль у збереженні українського села є недооціненою, а зусиль для їх підтримки недостатньо. Без прийняття належних законодавчих змін, які стосувались би пільгового оподаткування та кредитування таких структур, вони приречені на невдачу, а разом з ними, і одна з можливостей ефективної підтримки підприємств малого та середнього розміру.

Для підтримки малих та середніх підприємств держава може широко застосовувати податкові механізми. Головними пріоритетами в цьому напрямку має бути прозорість, передбачуваність, помірне податкове навантаження. У той же час, кількість змін до податкового кодексу не полегшує існування агровиробників малого та середнього розміру. Більшість з них протягом останніх років здійснювали свою діяльність на умовах спеціального режиму оподаткування, сплачуючи досить невеликий фіксований сільськогосподарський податок. За новими умовами[4] їм буде запропоновано перехід на загальну систему оподаткування, або ж сплата єдиного податку за спеціальною четвертою групою, яка передбачає сплату податку у фіксованому розмірі на гектар угідь залежно від їх

виду. За попередніми підрахунками відбудеться збільшення податкових сум з гектара оподаткованої площі у майже 18 разів з у середньому 6 грн/га до понад 100 грн/га залежно від грошової оцінки угідь [3].

Зміна умов оподаткування, відмова від ФСП та суттєве зростання обсягів податкових платежів позитивно вплине на наповненість місцевих бюджетів і, в той же час, боляче вдарить по кишені дрібних підприємців. Частина з них буде неспроможними ефективно та оперативно змінювати систему оподаткування і окремі будуть змушені скористатися можливістю інтеграції у більш потужні господарства або ж просто припинити свою діяльність.

Реформування податкової системи в аграрній сфері має відбуватись поступово, передбачувано, з чітким розмежуванням учасників, які потребують підтримки, та тими, що можуть та зобов'язані ефективно наповнювати бюджет.

Окремо постає проблема інформаційної прозорості та доступності. Досі відсутня структуризована відокремлена статистика діяльності агрохолдингів, хоча їх діяльність потребує окремого глибокого аналізу; сучасні дослідження переважно базуються на інформації з відкритих джерел інформації – засобів масової інформації, опитування експертів, керівників і менеджерів агрохолдингів, представників органів влади. У той час як збоку самих агрохолдингів така утаємниченість може бути зрозуміла, не зрозуміла позиція держави у збереженні інформаційних прогалів в діяльності найбільших операторів аграрної сфери. Поряд з приховуванням комерційної таємниці, технологічної інформації можуть залишитись не поміченими суспільно важливі дані. Більша доступність, відокремлене публікування статистичної звітності агрохолдингів дозволила б дослідникам запропонувати ефективні механізми корегування їх діяльності.

Висновки. Держава має скористатися всіма перевагами від появи потужних виробників з міцним експортним потенціалом, які здатні забезпечити сталі надходження до бюджету, позитивно вплинути на торговельний баланс, підтримати розвиток вітчизняної аграрної науки, забезпечити прихід інноваційних технологій. У той же час, пріоритетними напрямками сучасної аграрної політики має стати підтримка агрофірм середніх та малих розмірів, які є традиційною основою сільського способу життя, краще здатні підтримувати бажаний рівень зайнятості на селі, дотримуватись екологічних вимог завдяки більш тісному зв'язку з місцевими громадами.

Список літератури

1. Дем'яненко С. І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано [Електронний ресурс] / С. І. Дем'яненко, А. В. Кузнєцова // Серія консультативних робіт [AgPPNo 21]. –

2008. – Режим доступу до ресурсу:

http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008/AgPP_21_Ukr.pdf

2. Залізко В. Д. Вплив агрохолдингізації сільськогосподарських підприємств на соціально-економічний розвиток сільських територій / В. Д. Залізко // Економіка України : Політико-економічний журнал. - 2013. - № 6. С. 71-78.

3. Лупенко Ю. Як змінилося оподаткування аграріїв через недавні зміни до податкового / Юрій Лупенко[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://finbalance.com.ua/news/Yak-zminilosya-opodatkovannya-ahrariv-cherez-nedavni-zmini-do-Podatkovoho-kodeksu>

4. Податковий кодекс України: станом на 1 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

5. Уркевич В.Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні Право та інновації/ В.Ю. Уркевич // Право та інновації. – 2013. - №4. - с. 115-126. - режим доступу <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Urkevych.pdf>